
A Vigilia beszélgetése

Csiki Lászlóval

— *Te 1984-ben költöztél át Romániából Magyarországra. Milyen fázisokban élted át az eddigi fogadtatásodat itthon?*

— Nekem annyiban könnyű dolgom volt — no, nem emberileg —, hogy én nem vártam semmit, tehát nem is csalódhattam. Csak dolgozni akartam. A fontos az volt, hogy mentsem az ép eszemet. Aztán időnként úgy éreztem, húsz évvel visszafiatalodom, hiszen újrakezdem. Máskor elfogott a mélabú, hogy már negyven éves vagyok, és még semmit sem csináltam. Miközben egyik állítás sem helytálló. Mondhatnám jogosak, de nem igazak. Az pedig, hogy hova sorolnak be, kevésbé érdekel. Úgy érzem, emberileg sikerült beilleszkednem, az összes zavarokkal és tünetekkel. Íróként pedig örülök, hogy nem tartozom sehova, néha még élvezem is. Egy bizottság tagja azt mondta egyszer: „jaj, olyan jólesett, hogy amikor szóba került a neved, nem azt mondták, adjunk díjat egy Erdélyből áttelepültnek is.” Nekem meg fogalmam sincs, hogy ez a dicséret mit jelent. Lehet, hogy jót.

— *A Ki kicsodában két álneved is fel van tüntetve (hat volt egyébként), s az 1990-ben megjelent esszékötettedben is említéd álneveidet. Ez összefügg azzal, hogy menekültél, a szó szoros értelmében? Mi történt tulajdonképpen?*

— Indítsunk messzebről. Én a második Forrás-nemzedékbe tartozom (ezeket is számozzák már, mint a villamosokat és a világháborúkat), boldogabb időben indultam a pályán. Némi nyitás érződött akkortájt Romániában. Más kérdés, hogy mekkorára tágult. Tény, hogy az én nemzedékem úgy érezte, rajta is múlik valami.

Szűk a fal, de tágítható, ha nekifeszülünk. Ennek az ellenkezője történt végül, és ezt mindenki kegyetlenül megszenvedte. Példákat sorolhatnék, hogy ki hallgatott el évekre, ki lett alkoholista, ki lett öngyilkos...

— *Hetventől érződött ez a szorítás?*

— 1971 júniusától, amikor megjelent a „szocialista etika” egyfajta kódexe tizenhárom szerencsétlen pontban. Reggel közölték a lapok, délben már kivették a kiadói tervből első regényemet, Hervay Gizella megszerkesztett verseskötetével együtt. (Utólag nem bánom, hogy nem jelent meg a könyv, rossz volt. De akkor bántódtam és dühöngtem.) Kiderült, hogy a hivatalos politika a mi közeleti irodalmunkat nem-kívánatosnak tartja. Bennünket így fölöslegesnek, vagy ellenségesnek. Mi pedig máshoz szoktattuk magunkat. Amikor aztán, már Utunk-szerkesztő koromban, komolyan kezdett foglalkozni velem a „szeku”, egyszerűen nem értettem, miért teszi. Nem tartottam annyira fontosnak maga-

mat. Talán ez volt a szerencsém. Máig sem tudom, mit akartak, azon kívül, hogy éreztetni kívánták a jelenlétüket, s ezzel megfélemlíteni. Két gyerekemre és munkámra gondolva beadtam a kitelepülési kérelmemet. Aztán voltam Czábár László, Luczai András, Bíró Dénes és egyéb: álnevű író. Barátaim nevét is használtam. Így Markó Béla vagy Németh Rudolf életművében majd zavarba ejtheti az irodalomtörténészeket néhány gyerekversük. Négy évbe telt, amíg elengedtek, s utóbb tudtam meg, hogy az Amnesty International járt közbe érdekemben. Itt elég tévetegen és nehezen indultam újra. Annak ellenére, hogy egzisztenciális gondjaim nagy része viszonylag gyorsan megoldódott. Elvégeztem egy sereg néger-munkát itt is. Aztán belevágtam a *Titkos fegyverek*be, és el is jutottam a 99. oldalig — kétszer. Akkor letettem. 1986-ban fejeztem be, s most két másik hosszabb írással együtt, második kiadásban jelent meg. Inkább *A céda nyúl*-ról beszélnek. Számomra ez azért fontos, mert annak idején, átköltözésem után rájöttem — s mindmáig ez az érzésem —, hogy nem lehet elmagyarázni itt, mit jelent a kisebbségi lét. Az éhezést mindenki megértette, és csóválta rá a fejét. De milyen az, ha van mit enni, ám mindezek ellenére hatalmasak a bajok? Kitaláltam tehát egy ártatlan kezdetet: valaki megőrzésre kap egy tapsifülest, aztán nagy bajba kerül miatta. Egy folyamatot akartam megrajzolni, megértetni. Itt egy időben divatban volt Erdély. Egy hónap alatt hat könyvben mesélték el, hogy kit hogyan vertek meg Romániában. És egy szó sem esett a kisebbség pszichéjéről. Arról, hogy teljes ember, noha kisebbségi. Hogy különös érzékenysége fejlődik ki, léteznek súlyosabb sérülések annál, mint amit a gumibot okoz.

— *Az érdekelne, mi az, amit áthoztál? Menjünk vissza a kezdetekhez. 1944-ben születted Sepsiszentgyörgyön.*

— Tegyük hozzá, hogy jóanyám ijedtében szült meg, idő előtt. Akkor foglalták el szülővárosomat az átállt román csapatok. Huszonnégy évvel később, amikor Sepsiszentgyörgyön, a Megyei Tükör című lapnál dolgoztam, le kellett volna fordítanom egy ünnepi alkalomra azt a mondatot: „az első felszabadított erdélyi román város, Sepsiszentgyörgy...” Megtagadtam az engedelmességet. Az én anyámat, a bécsi döntés után a Vas megyei tanfelügyelő apja helyezte a Székelyföldre, gondolom, éppen olyan illúziókkal, mint amelyeneket én tápláltam, amikor román-magyar szakos tanári oklevelet szereztem (Kolozsváron, 1967-ben). Aztán regáti román tanárok kerültek az erdélyi magyar iskolákba. Én meg egy mezőségi faluban tanítottam az ábécét a hetedik osztályosoknak, mert még addig sem nagyon jutottak el. A mezőn dolgoztak, nem is jártak iskolába, amíg be nem állt a hideg idő. Akkor fogtam össze a „klerikális reakcióval”: kiprédikáltattam a hiányzók szüleit, s némi lelki malasztot: hogy miért kell tanulnia egy magyar gyereknek. Aztán megszületett a fiam, és visszamentem Kolozsvárra, a mosókonyhából átalakított lakásunkba, szabadúszónak. '67 körül jobb idő járt a fiatal írókra, mint később, s első verseskötetem kéziratát felkérésre nyújtottam be a kiadónak, ami ma már szinte elképzelhetetlen. Mire megjelent, már Sepsiszentgyörgyön újságíróskodtam. Olyan, ma már neves írókkal, mint Farkas Árpád, Vári Attila, Magyarai Lajos és mások. Ugyanazzal a hevülettel írtunk riportot, verset, glosszát, karcot. Én azonban egy bökverset is írtam a városi közvéécéről, s a versfőkben a polgármester nevét rejtettem el. Nagy sikert arattam vele: a városlakók megzenésítették, a pártbizottság pedig ki akart rúgni. Elpanaszoltam a Kriterionnál Domokos Gézának a gondjaimat, s ő meghívott szerkesztőnek. Ez 1971 tavaszán történt, abban az évben alakult meg *A Hét* című

hetilap, a televízió magyar adása, egyebek. Sok fiatal költözött fel a román fővárosba. Én úgy éreztem, külföldön élek, de jól ismerem a nyelvet. A Forrás sorozatot és a jelenkori magyar szépirodalmat szerkesztettem, többnyire úgy, hogy vendégül láttam az ifjú írókat a lakásomon, és nem engedtem el őket mindaddig, amíg meg nem beszéltek a kéziratot. Jó volt.

— *A régi, a regényedben szereplő, Székelyföldről oda vándorolt cselédek, munkások és e között a frissen beáramlott magyar értelmiség között létesült-e kapcsolat?*

— Nem nagyon. Szerették a magyar mesterembereket, a müncheni olimpiai stadion zsuluzatát is gyergyóalfalusi ácsok készítették, s a bukaresti magyar iskolába is effélék hozták a gyerekeiket. Sok vezető magyar értelmiségi nem vitte el...

— *Magyar egyházközségek voltak akkor?*

— Akkor már nem. A Barátia templomban találkoztunk az odaszegődöttek. Olasz, görög egyházközösség azonban volt. Bukarestben valaha három magyar iskola működött, most csak egy, és csak mintegy százötven diákkal. Az elején élveztem az új helyet, aztán lassan beleuntam. 1976-ban visszaköltöztünk Kolozsvárra. Egy másik Kolozsvár volt már, nem az, amelyikből eljöttünk. Később a Kritériontól átszerződtem az Utunk hetilaphoz, prózarovatot szerkeszteni. Megjelentek a könyveim — igaz, néhánynak csak a fele, vagy egyéb módon hiányos változata —, bemutatták a színdarabomat, még irodalmi díjat is kaptam. Sokat fordítottam, igaz, többnyire a hatalomnak nem túlságosan kedves írókat (például Mircea Dinescut), és úgy látszott, harmincöt éves koromra lesz belőlem gállickó. Aztán nem lett. Jött az állástalanság, az álnevek, a kihallgatások.

— *Abban a köztes állapotban, mikor beadta a kivándorlási kérelmedet, és még nem tudta, megkapod-e az engedélyt, állásod nem volt, üldözött nyúl voltál, volt-e lehetőség magyarországi barátokkal beszélgetni, érdeklődtek-e irántad?*

— Erre volt némi lehetőség, noha nem a postán keresztül. A rokonaim segítettek. De akadt olyan barátom, aki betanulta az üzeneteimet, a fejében hozta át. Persze, kaptunk „szeretetsomagokat”. Többnyire visszautasítottam őket. Egyet nem: a szegedi egyetemi hallgatókét. Kis pénzükből adták össze a karácsonyfára való cukorka árát. Egyébként mindenkinek azt tanácsolom, ha ilyen helyzetbe került, járjon festészeti kiállításokra vagy vegyen egy vízimalmot. A festmények előtt jól el lehet beszélgetni, mintha a kompozíciót kommentálná az ember. Én a hajdani Bánffy-uradalom malmát vásároltam meg: az volt a biztonságos menedékem, és oda tudomásom szerint nem szereltek lehallgató-készüléket. Megkeresett azonban egy francia úságíró is. És nem értett semmit. Nagyon bólogatott, amikor azt mondtam, a magyarok könnyen beleolvadhatnak a többségi nemzetbe, és nagyon csóválta a fejét, amikor meghallotta, hogy nem akarnak beleolvadni. A külföldiekről még valamit. Amikor, mintegy százötven kihallgatás után láttam, reménytelenné válik a kitelepedésünk, üzentem emigráns barátaimnak: hozzák nyilvánosságra a helyzetünket. De az angolok például nem értették, mi akadálya lehet annak, hogy valaki egyik szocialista országból átköltözzön a másikba. Aztán mégis Mr Smith vette kezébe az ügyemet. A magyar PEN elnöke, Boldizsár Iván válaszra sem méltatta a leveletem.

Ennyit az anyaországi törődésről...

— 1984-ben, amikor átjöttél, itt elég nyomott volt a légkör...

— Mihez képest? Időnek kellett eltelnie, amíg a nyomottságot is észrevettem, nem csak a szabadságot. Van erről egy történetem. A Mozgó Világ körüli botrány után „szűz kezet” kerestek, új szerkesztőket, s én tudatlanságomban majdnem beálltam. Ennek kapcsán találkoztam Aczél Györggyel. Ő meg elmondta a régi tételt: ha tesznek valamit az erdélyi magyarokért, azokon torolják meg. Ez Balogh Edgár „tűszok vannak a repülőgépekben, ne lőjete rá” képes beszédének hivatalos változata volt. Úgy, hogy se nem lőttek, sem nem szóltak, s akadt, aki mégis megnyugtassa a lelkiismeretüket. Azt mondtam, éppen a szólást hiányolják az erdélyiek, azt, hogy törődnek velük, nem hagyják magukra őket. Ilyen ügyben még hazudni is lehetne. De megteszi az igazság is. Most pedig azt mondom: a románokkal nem tudnak bánni ma sem. Elfelejtik, hogy Románia tulajdonképpen három ország, és ugyanannyi életforma, kultúra. Elfelejtik, hogy a románoknak is van érzékenysége... És beleesnek az ő csapdájukba: az ősiséget hangoztatják ellenérvként a mitikus érveikre. Mai realitások alapján lehet csak politizálni, s ez azt jelenti, hogy bárhonnan jöttek is, a románok ma ott vannak, ahol vannak, és ott lesznek ezután is. Meg kell tanulnunk őket. A tárgyalásmódot, egyebeket. Hogy ebben a térségben nem egy történelem zajlik, hanem több.

— Beszéltél a középiskolai tanulmányaidról, az egyetemről. Irodalmi eszményeidet mennyire szabta meg az oktatás?

— A romániai magyar oktatásban a magyar irodalom csak a második világháborúig szerepelt. Móricz Zsigmond volt az utolsó. Élő magyar írókat nem tanítottak. Az egyetemen nekem a magyar mellékszakom volt, a tananyagom sem több tehát a középfokúnál. De Antal Árpádot például sikerült rávennünk, hogy egy egész szemeszteren át beszéljen Vörösmartyról — mi vizsgázunk majd az egészsből. Az én egyetemi éveim alatt még jártak magyar irodalmi folyóiratok a könyvtárba. De ha a „kezdeteimre” gondolok, akkor a Tolnai Világlapot, az első világháborús Érdekes Újságot kell említenem olvasmányként. Effélék maradtak meg a szétdőlt iparos-családok kacatjai között. De az igazi József Attilát egész nemzedékem csak az egyetemen fedezte fel, noha nem az előadásokon. Egy-másnak meséltük. De ettől élővé vált. Sík Sándort például rövid falusi tanárságom idején, a pap könyvtárában olvastam, lyukas óráimon.

— Regényedben a Titkos fegyverekben megemlíted Balázs Ferencet. Őt mikor olvastad?

— Későn. Valójában felnőtt fejjel ismertem meg az egész transzilvanizmust és a jelenkori magyar irodalmat. Igaz, én Kolozsváron nem annyira könyvtárba, mint az Akváriumba jártam. Ez egy presszó; itt gyűltek össze a fiatal írók. Aztán átvonultak az azóta elhíresedett Gaál Gábor irodalmi körbe. Én ezen szerzőként keveset szerepeltem, de nagyon drukoltam a nemzedéktársaimnak, akik a székelyek kihallgatásáról jártak be a vizsgáikra.

— Kikre figyeltél fel a magyarországi írók közül, mint élő, izgalmas hangra?

— Talán Nagy Lászlóra. De volt egy Váci Mihály-korszakom is, nyilván a közéletisége miatt. És főként azért, hogy a remek színész, a később gyanús körülmények között öngyilkossá lett Visky Árpád remekül szavalta az alberletében néhányunknak. Élő magyar írókat aztán elég későn láttam. 1968-ban eljött Szentgyörgyre a „kilencek” közül három, s ők végre nem egzotikum-nézőbe jöttek. Kovács Pista, Kis Bence, Utassy Jóska. Aztán mesébe illő körülmények

között fogadtunk Brassóban egy küldöttséget. Benjámin Lászlóra, Cseres Tiborra, Csanádi Imrére emlékszem. Majd hanyatt estem a megtiszteltetéstől, úgy-hogy alig szóltam hozzájuk. Másfelől igaz az is, hogy írókkal nem szívesen találkozom, mert előttem van Hemmingway véleménye a New York-i írókról, akik úgy élnek mint giliszták a befőttesüvegben: egymásból és az üveg falából akarnak táplálékot szerezni. S ezzel együtt, többnyire írókkal találkozom Pesten... Magyarán: nem szeretek irodalmi életet élni.

— *De olvasókkal azért találkozótál.*

— Az olvasókat szeretem, csak a találkozókat nem. De a hajdani Megyei Tükör újságíróiként gyakran rendeztünk találkozókat. Írtam annak idején egy riport-sorozatot a „régii jó iskolamesterekről”, akik többet tettek a falujukért, mint hogy oktatták a nebulókat. Amikor aztán megjelent a második verseskötetem, és már Bukarestben éltem, három ilyen néptanító lakásában szerveztek találkozókat. Ült az egyiknél, az ágyon három feketébe öltözött mesebeli néne. Én meg lehetőleg rímes verseket olvastam fel, hogy elhiggyék: tényleg versek azok. Mikor pedig belemelegedtem, előadtam egy hosszú, hogy úgy mondjam, avantgard poémát, s feltettem a kérdést: hiszik-e, hogy ez is vers? És hogy mit jelent, ha nem az egész, legalább az a két sor: „Kettőbe fogott korbács a szájunk, vízszintesen lóghatna egy szegen”? Néhány perces némaság után szégyenlősen megszólalt az egyik anyóka: én értem. Aztán elmondták, hogy értenék ők az egészet, ha szólnának nekik, hogy azt hogy kell s mire való. Nem saját legnagyobb diadalommal akarok elhencegni most, hanem jelezni, hogy az én nemzedékem kitalált egy olyan virágnyelvet, amelyet mindenki megfejtett magának. Irigyeltem az ilyen költőket, mert nem nagyon tudtam utánuk csinálni. Jelezni akarom, hogy a kisebbségi magyarság számára mit jelent az irodalom. Hogy az az egyetlen fórum. Volt. Magyarországon egy ismert költőt nem lehet kiadni kétezer példányban, Erdélyben húsz évvel ezelőtt egy kezdő is megjelent ennyiben.

— *Most egy kicsit más kérdés. Miután áttelepültél Magyarországra, mikor volt alkalmad először Erdélybe menni?*

— Én hontalan útlevéllal érkeztem. Állampolgársági ügyekben kettőből lehetett választani. A hontalan státus nincs benne. Nekem ezt pecsételték be az útlevelembe. Az ilyen státust aztán egyik állam se szereti. Először, egy alkalomra szóló útlevéllal, apám betegágyához mentem. A temetésére már nem jutottam el. Aztán nem is mehettem. Két okból. Az egyik érzelmi. Megrázott, amit ott láttam, s némi büntudatot éreztem, amiért én nem éltem át, noha nem látom be, mi értelme lett volna meddón végigszenvedni azokat az éveket. A másik ok az volt, hogy alapító tagja voltam az Erdélyi Szövetségnek. (Főként azért, mert a sok bátor között nem akadt tizenkettedik, aki alá merte volna írni a Grósz-kormányának címzett alapítványi kérelmet.) S a botsinálta alelnökségem ebben a szervezetben nem volt jó ajánlólevél. Hiszen még két évvel az átköltözésem után is üzent az értem felelős szekus, vigyázzak, mit írok, mit nyilatkozok itt, anyám meg él, és ott él...

— *Sajnos, ilyent Amerikából is tudok. Ott is utánuk nyúltak.*

— 1990. január elején, egy segélyszállítmánnyal aztán átmentem. Nagy volt még a lelkesedés. Meg a bizonytalanság. Ma már néhányan büntudatot éreznek az akkori lelkesedésük miatt... De akkor, hogy ne csak lelki támaszt nyújtsak,

felkérésre, gyűjteni kezdtem a kulturális intézmények igényléseit. Küldték nekik mindenfelől a modern másológépeket, és nem volt az írók tollában betét, és nem volt papírjuk. Visszatérve megírtam első „kémjelentésemet”, némi figyelmeztetéssel, hogy lelkesültségünkben nehogy túllőjünk a célon. Mit mondjak? Túllőtünk. És az én listámon szereplő tételek egyike sem érkezett célba. Mégsem ez szegi kedvemet. Úgy látom most, hogy az utóbbi tíz év rendkívüli erkölcsi rombolást végzett. Legjobb barátaim elfogadják, megmagyarázzák a romlást, a lezüllött állapotokat... Megvonják vállukat, és azt mondják: hja, ez a Balkán. Úgy, hogy nekem Erdély hovatovább a reménytelen szerelmemmé válik. Vagy betegséggé. Persze, megtörténhet, hogy a szemem romlik, nem a világ. Öregszen, és azért látom rosszul a dolgokat. Meg aztán, „ne adj tanácsot, ha nem adhatsz kalácsot”.

— *Azt mondtad, az Adam Adam című regényedben a zsarnokságnak egy speciális esetét akartad megírni, amely azonban mifelénk mégis általános. De azt hiszem, ez fordítva is igaz: azzal, hogy így módosítasz az ismert Ceausescu-képen, tulajdonképpen többet is mondasz róla, mint például Pacepa könyve.*

— Ez a történet — egyrészt — nem róla szól. A zsarnokgyilkosságról szól, és arról, hogy a nemes indíttatású gyilkos végül erkölcsileg éppen úgy lezüllik, mint a zsarnok. Akiben a jellemvonások belülről fakadnak, de ugyanakkor szervülnek is. Megvan ennek a metafizikája. Ceausescuhoz annyiban van köze, hogy nála a hatalom amilyen otromba, éppen annyira misztikus. Gondolom, balkáni tünet ez is. Ne feledjük, hogy amikor hatalomba került, bevallotta a „múlt bűneit”, nyitott és ellenkezett a szovjetekkel, sokakat megtevesztett. De az, hogy ezzel együtt tébolyodott régiókba jutott el, többet jelent önmagánál. Azt, hogy nem egyedi eset, és azt, hogy a történelemből sose tanulnak a zsarnokok. Az én kérdésem — íróként, magamhoz — pedig mindvégig az volt, hogy amikor romániai történetet írok, vajon nem ragadok-e le túlságosan egy helyre, az aktualitásba? Hiszen akkor egy írás ereje, hitele egy rendszerváltással odatesz. A kérdés tehát az, képes-e az ember olyan érvénnyel fogalmazni, hogy túlmutasson a konkrét helyzeten, tud-e emberekben gondolkodni? Én azzal hitegetem magam, hogy kényszerhelyzetben, kiszolgáltatottan nem csak 1982-ben élnek emberek, hanem '92-ben is, és székszisem azt sugallja, hogy 2002-ben is léteznek majd ilyenek. Azt hiszem, ez a dilemma minden áttelepült íróat érint. Mindenkit, aki a régi rendszerben alakította ki életműve nagy részét, az akkori reflexeket írta le, az akkori tudása szerint.

— *Te a zsarnokságot mint metafizikai botrányt tárgyalod, ami ily módon természetesen túlmutat azon, amit Ceausescunak hívnak, vagy Securitatenak. Ugyanakkor a metafizikának és az irodalomnak a kapcsolata csak ott nem megy át allegóriába, ahol a kettő úgy van egyensúlyban, hogy a metafizikai kérdésfölvetés kegyetlenül átvilágít valamit, ami egyszer tényleg volt, és valóságos volt. Én azt hiszem, hogy ez itt megvalósult.*

— Én azt hiszem, hogy ha az ember képes hús-vér alakokat teremteni, akik mozognak — akár metafizikától függetlenül, de azt is magukban hordozva —, akkor van remény arra, hogy mindez nem marad egyedi dolog.

— *Ami az első regényt, a Titkos fegyvereket illeti, abban nagyon sok olyan felfüggesztés, visszavétel, időrendi csere és ehhez hasonló volt, amely arra utal, hogy hallhatlanul sokszor átdolgoztad. Tudniillik mindig lepöckölöd azt a lehetőséget, hogy novellisztikusan lezárjad. A cselekménytől függetlenül kidobod az összetartó elemeket — nagyon*

sokáig magyarázat nélkül —, s azt éred el vele, hogy az ember egyszerűen nyomasztó módon ott legyen.

— Az első kiadás fülszövegében megírtam, hogy ez a könyv szerkezetileg szimmetrikus, hogy össze lehet csukni, éppen úgy, mint egy könyvet. Azt hiszem, oldalszámra is ugyanaz a dolog ismétlődik, kezdődik újra, csak az ellenkezőjét akarja bizonyítani. Teszem azt, az elején azt akarják a tántik, hogy a gyerek menjen el, anyástól, a második felében pedig marasztalják. Ugyanazok az emberek forognak a történelemben, de két világ ütközik össze, és mindkettő megnyomorított. Az egyik ama Balkán, a másik, a még nyomorúságosabb, a ki-sebbség, amely ebben az állapotában is más kultúrát képvisel. Ez a magyar jegyző-figura, a maga tragikus nevetségességével, az én felfogásom szerint, mégsem egy balkáni Ducu bácsi, aki egyébként ugyancsak rokonszenves alak, csak éppen másként tud kompromisszumot kötni az étellel. Az efféle ellentétekre gondoltam, és akkor tudtam tovább haladni, amikor rájöttem, hogy megírhatom ugyanazt a történetet még egyszer, de az ellenkezőjét bizonyítva benne. És talán ez a könyv végső mondandója is: hogy minden minden oldalról megközelíthető. A dolgok úgy érintkeznek egymással, valóban, mint egy összecukott könyv lapjai. Az epika szintjén is vannak ilyen megfelelések, fogódzók, és a szereplők végül is ugyanazok.

— *Ez megint újdonság, amennyire én ismerem az irodalmat vagy az újabb magyar regényt, mert ilyen típusú egymásbapörgetése két kultúrának, két etnikumnak, amely egészen speciális viszonyban él egymással, mint elnyomó és elnyomott, és mint olyan, aki meg akarja érteni a másikat, illetve nem akar tudomást venni a másiktól, ez nem merül fel sehol máshol...*

— Egy másik dolgon gondolkodom eközben. Szigorúan irodalmi természetű. Nagy híve vagyok az avatgarde-nak, elsősorban a szellemének, csak azt nem szeretem, amikor külsődleges módszerekkel csináljuk meg. Mert meg lehet csinálni — szokás is —, hogy leírsz egy történetet, aztán ellenpontozod, lábjegyzeteled, egyebek. Ez mechanikus módszer, és a szándékolttsága miatt esztétikailag nem kellőképpen szerves. Valahol bele kell vinni mindezt, mert ez a történet lényege, de talán nem úgy, hogy az író megkommentálja a meséjét vagy kikapcsint belőle. Engem nem érdekel, miféle műgondjai voltak az íróknak írás közben. Az író személye sem érdekel, csak a története. Szerintem mindent a történetnek magának kell elmagyaráznia. A magam számára ajánlatosnak tartom egy másik nézőpont alkalmazását is, de mindig egyetlen történeten belül. Így élesebben világítódna meg a dolgok, az ellentétek. Írás közben én valójában önmagammal vitatkozom. Ez alkati kérdés. A kihagyásos, töredékes szerkesztés forrása is ez lehet: bennem összeáll a kép, és fölöslegesnek tartom minden elemét elősorolni, amikor egy-egy kellő erővel kiemelt részlete is felmutatja. Gondolom, ezt a módszert versírás közben tanultam, ugyancsak magamtól. Író mástól nem is tanulhat egyebet, mint azt, mit *ne* csináljon.

— *Most jöttem rá, hogy te lényegében úgy olvastottad egybe azt a két szintet, amelyet el lehet vagy el szokás választani egymástól bizonyos posztmodern regényekben, mint mondjuk — durván — az alaptörténetet és a kommentárt, ahogy a hősi epikában az istenvilágot olvasszák egybe az embervilággal. Regényedben a padláson lakó lények (azok az elképzelt államelnökök és így tovább) az Olümposzt jelentik, és mivel az egészet a gyerek szemszögéből ábrázolod, valamiképpen istennek tűnnek föl. Az istenek szerepét játsszák, hiszen ők hozzák azokat a döntéseket, amelyeket nem tud áttekinteni a halandó.*

— Folytatva és sarkítva a dolgot, azt mondhatom, hogy az erdélyi prózában megvan még a történet becsülete, s az író feladata elmesélni egy történetet. Itt ezt gyakran a kommentár helyettesíti, aényt a vélekedés, a formát a formáról való morfondírozás. De ha egy jó történetet találsz ki, és ami még nehezebb: végig is tudod mondani, akkor annak hordoznia kell az összes jelentést, kommentár nélkül mindent. Tehát nem kényszerülsz arra, hogy valami művi trükkel rávezess engem, olvasót, arra, hogy mi történik. Eközben valami bemesélte a magyar prózaíróknak, hogy a magyar próza anekdotikus, legfőbb veszélye az anekdotizmusban rejlik, így aztán mindenki úgy menekül az anekdotától, hogy akkor sem akar végigmondani egy történetet, ha tudna. Márpedig nincs nehezebb a világon, mint végigmondani háromszáz oldalon át egy történetet, úgy, hogy végig odafigyeljenek.

— Azt tartom a legfontosabbnak, hogy olyan történelem-képet sikerült rajzolnod az egész köré, mégpedig a legkonkrétabb figurákkal, akik közvetlen szerepet játszanak a cselekményben, s akik Erdély, illetve az erdélyi magyarság egész tragédiáját hordozzák. A regényben szereplő Jules bácsira gondolok, és az udvarhölgyekre, akik aztán mint népviseletbe öltözött öregek is feltűnnek, egy más típusú diktatúra szertartásában.

— Ezek a figurák inkább megszenvedik, semmint meghatározzák a történelmet, noha valaha részt vettek benne, és később is szeretnének részesei lenni. A magyar jegyző leszerepelt már, és Bukarestben lett trafikos, az apa többarcú alakja hol mint hadifogoly, hol mint mesebeli felszabadító jelenik meg, a valóságban pedig kétségbeesítő új üzemet épít... A királyi udvarhölgyek esetében azonban a „couleur locale”-on, a népviseleten van a hangsúly. Mit mondott tévé-interjújában a bolgár elnök? „A kommunizmus utolsó fegyvere a nacionalizmus.” Tegyük hozzá: nem csak a kommunizmusé, hanem a kényyszerhelyzetbe került diktatúráké, s velük szemben az ellenzéké is. Tehát az udvarhölgyek tüntetése-jelenetben arról van szó, hogy a nemzetet kell erősíteni, és nem érdekes, hogy a monarchiáért vagy a köztársaságért tüntetünk, udvarhölgyek vagy utcára kiharancsolt prolik vagyunk. Románia tekintetében ez realitás. En pedig realista írónak tartom magam.

— Mészöly szokta mindig dühösen mondani, hogy ő sült realista. És Mészöly Filmje után visszaállt a történet becsülete. Ő ezt úgy érzékeli, hogy legyilkolta magában a modern író a Filmmel, és valahogy megtanult hitelt adni azoknak a történeteknek. Te viszont az író kommentárját tulajdonképpen ravaszul — noha eltünteted — be is csempészed azzal, hogy kétszer meséled el a történetet, ugyanúgy. Az Adam Adamban is. Hiszen a címadó főszereplő szekus partnerének ugyanúgy megvan a maga verziója arról, hogy mit csinál tulajdonképpen ez az ember, mik a terveit.

— Ezek fokozatok: a diktátor, a szekus, a merénylő. Különböző fokán állanak ugyanannak a folyamatnak. Nincs közöttük különbség, legalábbis annyiban, hogy mindenik hazudik magának egy világot, amelyikben a másik a főszereplő. A merénylőre készül el is mondja: egyetlen mód van arra, hogy elkapja a diktátort: ha minél inkább azonosul vele. Valahol azokban az elvi, eszményi régiókban tudja elkapni, mert földi valója egyébként sebezhetetlen. Lehet, hogy kétségbeesítő dolgot mondok, de szerintem az írónak is hasonló módon kell azonosulnia a hőseivel: egy elvi régióban az író a hősök merénylője. Így kerek a történet.

Szörényi László